

Алег ТРУСАЎ

Керамічныя падлогі ў культавых будынках Беларусі ў XI—XIII стст.

Неад'емнай часткай кожнага будынка з'яўляецца падлога. У Раннім сярэднявеччы жылыя пабудовы плямёнаў, што насялялі тэрыторыю Беларусі мелі глінабітныя альбо пясчаныя падлогі, пазней іх рабілі з дошак рознай таўшчыні. У XI стагоддзі на беларускіх землях пачалі ўзводзіць каменныя храмы. Візантыйскія дойдзі, якія іх будавалі, рабілі падлогі з керамічных паліваных плітак.

Адзначым, што ў візантыйскіх каменных будынках падлогі рабілі пераважна з мармуру. Паколькі на славянскіх землях яго радовішчаў не было, іх збольшага замянілі керамічныя падлогі. Даследчыкі лічаць, што выкарыстанне і выраб паліваных керамічных плітак на землі ўсходніх славян (напачатку ў Кіеве) прынеслі канстанцінопальскія майстры¹.

У XII ст. падлогі ў манументальных будынках на тэрыторыі Кіеўскай Русі рабілі ў выглядзе мазаік, альбо шыферных (каменных) пліт, ці выкладалі з керамічных плітак. Былі выпадкі, калі ў храмах іх часткова рабілі не толькі з плітак, але і з цэгля (плінфы), напрыклад, у Смаленску. Мазаіка набірлася з кавалачкаў шкляной смальты, якую ўціскалі непасрэдна ў слой рошчыны. Шмат у якіх будынках Кіева ці Пераяслава і мазаічныя падлогі і падлогі з шыферных пліт рабілі ў адным будынку. Аднак частку падлогі ў бакавых нефаві ці ў апсідах насцілалі з керамічных плітак. У невялікіх будынках падлогі былі больш сціплыя — толькі керамічныя.

Беларускія дойдзі ўжо ў XI ст., калі будавалі каменныя будынкi на ўзор візантыйскіх, адмовіліся ад драўлянай ці глінабітнай падлогі. Асноўным матэрыялам для пакрыцця падлогі ў храмах і княжацкіх палацах сталі разнастайныя керамічныя пліткі.

У XI ст. гэтымі пліткамі выкладалі падлогу ў бакавых і цэнтральных частках Сафійскага сабора ў Полацку. Гэта засведчылі вынікі першых яго даследаванняў у пачатку XX ст., праведзеных П.Пакрышкіным, які, на жаль, іх не надрукаваў, гэта ў 1915 г. зрабіў К.Шароцкі. Ён паведаміў, што акрамя старажытных падмуркаў выявілі васьмігранны слуп насупраць галоўнай апсіды, пілястры, што захаваліся на заходнім і ўсходнім фасадах, а таксама рэшткі першапачатковага ўвахода ў храм (шырынёй 1 сажань і 5 вяршкоў). К.Шароцкі падрабязна апісаў муроўкі сцен сабора і паведаміў, што старажытная падлога Сафійскага сабора зробленая з прадаўгаватых шасцігранных плітак, пакладзеных на вапнавай рошчыне, і знаходзіцца на глыбіні 1,5 аршына ад узроўню сучаснай падлогі².

Пад час раскопак у другой палове XX ст. у заходнім папярочным нефе Полацкай Сафіі археолагі знайшлі рэшткі старажытнай керамічнай падлогі на цамянкавай аснове. Тут былі сабраныя кавалкі паліваных плітак жоўтага і зялёнага колераў³.

Пліткі падлогі, знойдзеныя археолагамі ў ходзе раскопак Сафійскага сабора, што захоўваюцца ў фондах Полацкага гісторыка-культурнага запаведніка (каля 100 фрагментаў і цэлых экзэмпляраў), вывучала

ТРУСАЎ
Алег
Анатольевіч.

Дацэнт кафедры гісторыі Беларусі і музеязнаўства Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў (БДУКіМ), кандыдат гістарычных навук, дацэнт. Нарадзіўся ў 1954 г. у Мсціславе. У 1976 г. закончыў гістарычны факультэт БДУ, у 1980 г. — аспірантуру Інстытута гісторыі АН БССР. У 1981 г. абараніў кандыдацкую дысертацыю на тэму "Археалагічнае вывучэнне помнікаў манументальнага дойлідства XI—XVII стст. на тэрыторыі Беларусі (метадычныя даследаванні)". У 1976—1992 гг. працаваў у Беларускай рэстаўрацыйным праектным інстытуце: археолагам, загадчыкам аддзела археалогіі. У 1990—1996 гг. — дэпутат Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь, з 1992 па 1995 г. — намеснік старшыні камісіі па культуры, адукацыі і захаванні гістарычнай спадчыны. З 1995 г. працуе ў БДУКіМ. У 1999—2017 гг. — старшыня Таварыства беларускай мовы імя Ф.Скарыны. Даследуе архітэктурную і матэрыяльную культуру Беларусі XI—XVIII стст. (гісторыю будаўнічай тэхнікі). Аўтар больш за 200 навуковых публікацый, аўтар і суаўтар 12 кніг. Сярод іх: "Памятники монументального зодчества Белоруссии XI—XVII вв. Архитектурно-археологический анализ" (Мн., 1988); "Старонкі мураванай кнігі" (Мн., 1990); "Старажытны Мсціслаў" (Мн., 1992, у суаўтарстве з М.А.Ткачовым); "Манументальнае дойлідства Беларусі XI—XVIII стагоддзяў. Гісторыя будаўнічай тэхнікі" (Мн., 2001); "Магілёўская ратуша. Гістарычны лёс і адраджэнне" (у суаўтарстве з А.Р.Агеевым) (Магілёў, 2010); "Кароткая гісторыя архітэктурны Беларусі" (Мн., 2015); "Гісторыя сярэднявечнай Еўропы" (Мн., 2016); "Гісторыя Расіі. Ад Сярэднявечча да сучаснасці" (у суаўтарстве) (Мн., 2018); "Эвалюцыя будаўнічых матэрыялаў і тэхнікі манументальнага дойлідства Беларусі XI—XVIII стст." (Мн., 2020).

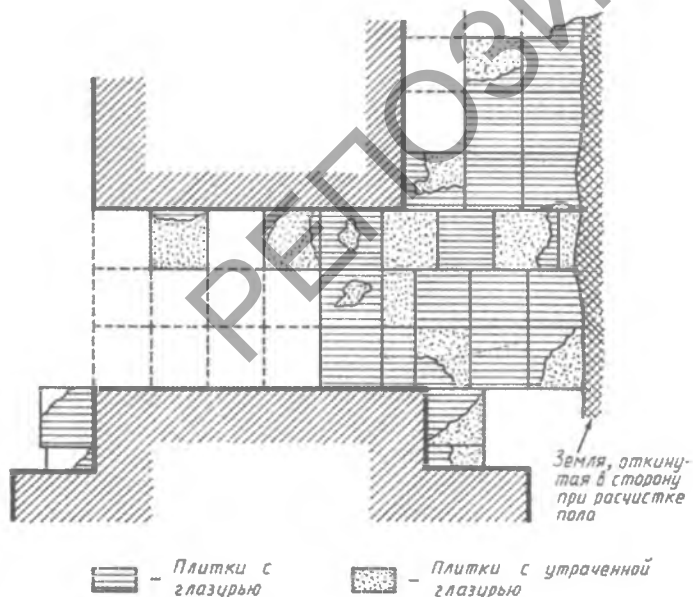

І.Ганецкая. Усе яны маюць квадратную форму (9,5x9,5 см альбо 11x11 см) і жоўты, карычневы ці зялёны колер. Даследчыца лічыць, што ў дэкаратыўнай кампазіцыі падлогі храма быў выкарыстаны трохколеравы шахматны набор. Пліткі маюць розную таўшчыню: 2—2,3 см (24 фрагменты); 2,5—2,7 см (26 фрагментаў) і 1,3—1,5 см (2 фрагменты). На іх захаваліся рэшткі вапнавай рошчыны і каляровай эмалі. На думку І.Ганецкай, іх выраблялі не больш за два майстры⁴.

Пры раскопках храма-пахавальні ў Полацку знайшлі розныя пліткі: квадратныя, маленькія трохкутныя і фігурныя (у форме дугаў рознай шырыні), пакрытыя жоўтай, зялёнай і чорнай паліваю. Гэта ўнікальны на тэрыторыі Беларусі храм, дзе нароўні з пліткамі для пакрыцця падлогі ўжывалася тоўстае шкло — смальта (пласціны таўшчынёй ад 0,6 да 0,8 см — квадраты, трохкутнікі і палоскі). Кавалкі смальты маюць розны колер: чорны, чырвона-карычневы, жоўты і зялёны. За некалькі сезонаў раскопак гэтага храма археолагі сабралі больш за 43 кг разнастайнай смальты⁵. Яе фрагменты былі выяўленыя і ў іншых раёнах Полацка, а таксама ў Віцебску, што сведчыць пра тое, што мазаічныя падлогі былі і ў іншых храмах XIII ст.

Разнастайныя паліваныя пліткі для падлогі знойдзены пры вывучэнні яшчэ двух полацкіх храмаў: на вуліцы Горкага і Спаскай царквы. Асаблівую цікавасць уяўляюць полацкія пліткі з раскопак Верхняга замка. Пакрытыя яны шэрай палівай з нанесенымі на яе каляровымі кружочкамі⁶. Бакі многіх вырабаў скошаныя — гэта дапамагала ім лепей трымацца на вапнавай рошчыне.

У 1928 г. пад час раскопак Барысаглебскай царквы Бельчыцкага манастыра І.Хозераў выявіў фрагмент падлогі з керамічных паліваных плітак. Падлога з квадратных плітак захавалася ў дыяканніку і частко-

Вялікі сабор Бельчыцкага манастыра ў Полацку. Фрагмент керамічнай падлогі. Раскопкі І.Хозерава ў 1928 г.

Пасля таго як быў узведзены каменны храм, будаўнікі здымалі рыштаванні, завяршалі роспіс царквы фрэскамі і толькі потым рабілі падлогу з керамічных плітак альбо смальты. Невядома, ці ўваходзілі майстры па вырабе паліваных плітак у склад будаўнічай арцелі. Выраб і абпал у печы керамічных плітак маглі зрабіць і цагельнікі, але выраб палівы для пакрыцця паверхні плітак быў непасрэдна звязаны з вытворчасцю бранзалетаў і іншых шкляных вырабаў.

Выраб паліваных плітак патрабаваў даволі высокага ўзроўню тэхналогіі рамеснай вытворчасці. Пліткі ўсіх тыпаў рабілі ў драўляных формах з якаснай пластычнай вогнетрывалай гліны. Каб нанесці на вонкавую паверхню вырабу паліву нейкага аднаго колеру, яго пры абпале першапачаткова разагравалі. Потым у спецыяльных гліняных тыгельках-лльяхках расплаўлялі паліваную масу. Патрэбную тэмпературу (каля 1000°) атрымлівалі з дапамогаю меха, які заканчваўся глінянай трубкай. Затым рэдкай, амаль вадкай палівай пакрывалі верхні вонкавы бок пліткі. Каб паліваная паверхня пліткі была роўная, без шчылін, што маглі ўтварыцца ў выніку рознай хуткасці астывання глінянай пліткі і палівы, агонь у горне змяншалі паступова⁹.

ва ў праходзе з яго ў алтар. Паліва галоўным чынам зеленавата-жоўтая, але трапляліся пліткі з цёмнай зеленавата-жоўтай і цёмна-зялёнай паліваю. Выглядае, што каляровай гаме ўвага не надавалася, бо ўсе пліткі ў дачыненні да колеру пакладзены выпадкова. Адна з іх была пакрытая ярка-чырвонай паліваю⁷, што сведчыць пра мясцовую вытворчасць полацкіх плітак, бо чырвань — прыкмета браку пры абпале. Керамічныя пліткі былі пакладзеныя на цямянкавай вапнавай праслойцы таўшчынёю 7—8 см.

Вядомыя выпадкі, калі паліваныя пліткі ў мураваных будынках выкладалі не на вапнавай рошчыне, а на гліне. У адной з цагляных прыбудов XII—XIII стст. да Полацкай Сафіі В.Булкін прасачыў рэшткі падлогі з квадратных плітак (14x14 см), пакладзеных на гліне⁸.

Пліткі, падобныя да полацкіх, выкарыстоўвалі для аздаблення падлогі ў храмах старажытнага Смаленска. Паміж двума старажытнымі цэнтрамі крывічоў існавалі шчыльныя сувязі. Пасля таго як у 1180-х гг. полацкая архітэктурная школа спыніла сваю дзейнасць, яе дойліды перайшлі працаваць у Смаленск. Туды, відаць, падаліся і цагельнікі, пра што сведчаць падобныя знакі на плінфе, магчыма, там маглі з'явіцца і майстры па вырабе паліваных плітак, у тым ліку паліхромных. Так, пад час раскопак сабора Траецкага манастыра на Клоўцы ў Смаленску акрамя зялёных, жоўтых ды чорных паліваных квадратных ці трохкутных плітак знойдзеныя кавалкі вузкіх фігурных плітак, пакрытых зялёнай або чорнай паліваю, на версе якой ёсць жоўтыя

кружкі дыяметрам 1,5—1,8 см. Маецца таксама кавалак пліткі з жоўтай паліваю і зялёнымі кружкамі¹⁰. Аналагічныя паліхромныя пліткі сустрэліся ў ходзе раскопак царквы на Акопных могілках. Тут знайшлі доўгую вузкую плітку, пакрытую жоўтай паліваю з зялёнымі кружкамі, на якой маюцца трохкутныя ў плане паглыбленні да 1 см. У іх засталіся рэшткі рошчыны, якая стварала белыя трохкутнікі на жоўтым фоне¹¹.

Цікавыя паліваныя пліткі падлогі знойдзены ў Віцебску. Яны маюць стрэлападобна-рамбічную і трохкутную форму. Таўшчыня 2—3 см, бакавыя грані скошаныя для замацавання іх у рошчыне, рэшткі якой захаваліся на плітках. Пліткі пакрытыя паліваю ярка-жоўтага і травяніста-зялёнага колеру. Магчыма, яны аздаблялі падлогу царквы Св. Міхаіла на Верхнім замку (не захавалася)¹². Рэканструкцыю выгляду падлогі, а таксама інтэр'ераў храма прапанаваў Л.Калядзінскі¹³.

У XII ст. у сувязі з пашырэннем у Беларусі мураванага будаўніцтва паліваныя пліткі ў мураваных пабудовах цалкам замяняюць смальту, з іх выкладаюць падлогу і ў драўляных будынках. Значная колькасць розных

па форме керамічных паліваных плітак знойдзена пад час раскопак у старажытным Пінску. Большасць плітак не мае слядоў рошчыны і толькі на 10 экзэмплярах заўважаюцца слабыя прыкметы вапны. Сярэдняя таўшчыня вырабаў — 2,1—2,6 см, зрэдку 3,5 см. Усе пліткі пакрытыя жоўтай, карычневай і зялёнай палівай. Даследчыкі прапаноўваюць 30 варыянтаў розных пліткавых камбінацый для выкладання керамічнага ўзору падлогі¹⁴.

Вялікая колькасць паліваных плітак жоўтага, зялёнага, карычневага і нават чырвонага колеру была знойдзена П.Лысенкам у працэсе раскопак Тураўскага храма XII ст. Яны мелі квадратную форму (11x11 см) і таўшчыню 2 см. На тыльным баку зрэдку ёсць клеймы ў выглядзе кола, крыжа ў коле, перакрываюцца ліній ды інш. Яшчэ раней М.Каргер знайшоў фрагмент керамічнай падлогі ў інтэр'ерах Тураўскага храма.

Паліваныя пліткі падлогі былі выяўленыя па-за межамі будаўнічага комплексу ў Друцку і Лагойску. Друцкія пліткі квадратнай формы (9x9 см) пакрыты жоўтай ці зялёнай палівай, сляды вапны адсутнічаюць¹⁵. У 1999 г. В.Ляўко знайшла паліваную плітку падлогі ў сметніку на тэрыторыі княжацкага двара, а таксама паліваную плітку падлогі з драўлянай царквы Прасвятой Багародзіцы¹⁶. Жоўтая паліваная плітка з Лагойска не мае рэштак рошчыны. Яна квадратная (8x8 см) і мае таўшчыню 2 см. Г.Штыхаў лічыць, што такімі пліткамі выцілалі падлогу ў драўлянай царкве¹⁷. Падобныя падлогі рабіліся на глінянай аснове.

Цікавыя паліваныя вырабы рабілі гарадзенскія майстры. Гэта разнастайныя па форме пліткі для падлогі, пліткі і керамічныя місы для аздабы фасадаў мураваных будынкаў.

Шмат фрагментаў маёлікавай падлогі з паліваных керамічных плітак знайшоў М.Варонін, калі вывучаў рэшткі Ніжняй царквы ў Гродне. Поўную рэканструкцыю малюнка падлогі з гэтага храма зрабіла М.Малеўская. Падлога складалася з набору жоўтых, зялёных і карычневых квадратных плітак, выкладзеных у шахматным парадку. Найбольшую цікавасць уяўляла яе цэнтральная частка. Даследчыца адзначала, што пліткі падлогі ў Ніжняй царкве (яна стаяла некалі на гарадзенскім дзядзінцы) — адны з самых старажытных сярод захаваных маёлікавых керамічных набораў таго часу¹⁸.

Вялікую колькасць паліваных керамічных плітак сабраў аўтар артыкула пад час раскопак Старога замка (265 фрагментаў і цэлых экзэмпляраў). Іх каляровая гама розная. Сустрэкаюцца вырабы жоўтага, салатавага, зялёнага і карычневага колераў. Таўшчыня плітак 1,8—3 см. Пераважаюць квадратныя пліткі розных памераў: 12,8x12,8 см; 13x13 см; 13,3x13,3 см; 16,8x16,8 см; 17,5x17,5 см. Ёсць кавалкі фігурных плітак складанай формы¹⁹. На рабры адной з плітак бачны рэльефны знак, які нагадвае знакі на плінфе. Бакі некаторых плітак сколатыя, пэўны шэраг экзэмпляраў мае сляды вапнавай рошчыны знізу і на рэбрах. Абпал некаторых плітак кепскі — пра гэта сведчыць чорная палоска недапазенай гліны пасярэдзіне вырабаў. Большая част-

Раскопкі М.Каргерам рэшткі тураўскага храма. На здымку бачны фрагмент падлогі з керамічных плітак.

Ніжняя царква ў Гродне. Фрагмент маёлікавай падлогі пад купалам храма. Паводле М.Вароніна.

ка плітак, калі меркаваць па іх форме і памерах, відаць, высцілала падлогу Ніжняй царквы. М.Варонін вылучыў 17 узораў керамічных плітак у аздабленні падлогі гэтага храма²⁰. Аднак магло быць і так, што частка знойдзеных аўтарам плітак складала маёлікавую падлогу княжацкага хорама, які таксама месціўся на дзядзінцы.

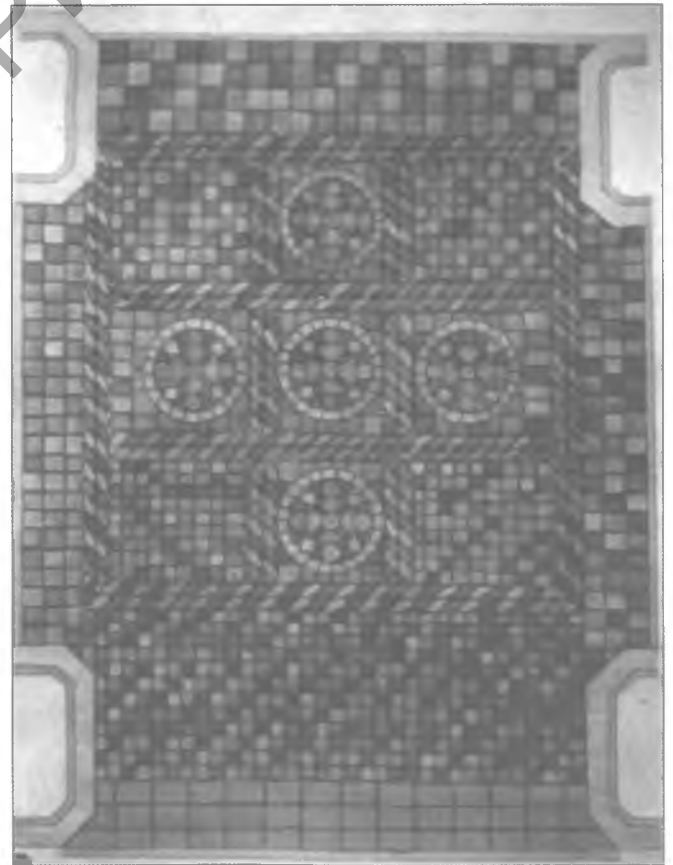
Рэшткі маёлікавай падлогі прасачыў І.Чарняўскі ў часе даследавання гарадзенскай Прачысценскай царквы XII ст. Пліткі мацаваліся на аснове з вапнавай рошчыны, якая месцілася на глінянай падсыпцы. Асноўнай формай плітак у маёлікавым малюнку стаў квадрат. Жоўтыя, зялёныя і карычневыя пліткі размяшчаліся ў шахматным парадку такім чынам, што каляровыя сцяжынкі падыходзілі пад вуглом 45 градусаў да восяў царквы. Варта адзначыць, што малыя квадраты падлогі (18x18 см) Прачысценскай царквы XII ст. часам набіраліся з дзвюх трохкутных плітак²¹.

Найбольш раннія выпадкі ўжывання набору квадрата з дзвюх трохкутных плітак зафіксаваныя ў ходзе раскопак раманскага храма першай паловы XI ст. у Гнезне (Польшча). Некаторыя іншыя формы плітак з Прачысценскай і Ніжняй царкваў таксама маюць аналагі ў вышэйзгаданым гнезненскім храме. Вылучаецца сваім характарам мазаічны малюнак падлогі ў падкупальнай прасторы, дзе ў аснову кампазіцыі пакладзеныя кругі,

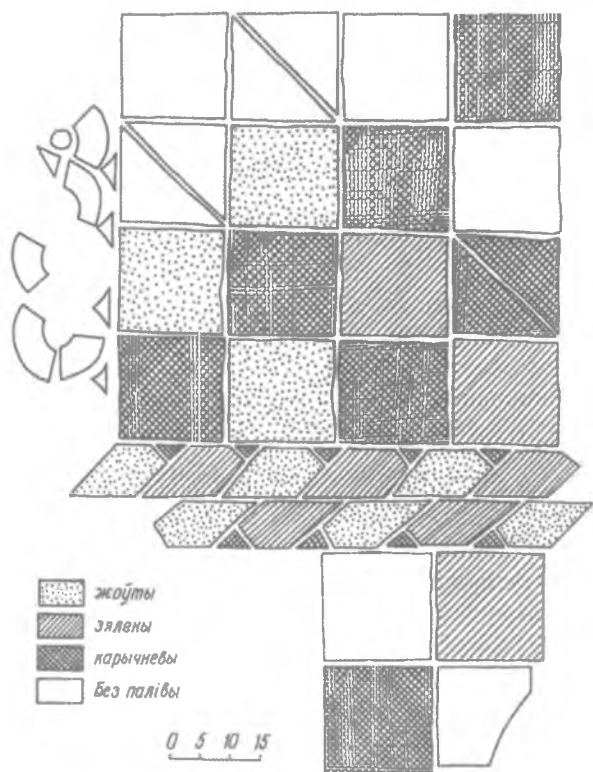
прычым мазаічная частка падлогі не выбіваецца з фону шахматнага ўзора, што акаляе яе²².

Цікавыя пліткі падлогі знойдзеныя пад час вывучэння гродзенскай Каложскай царквы. Першым археолагам, які ў 1904 г. вывучаў гэты храм, быў П.Пакрышкін. На глыбіні аршына даследчык выйшаў на старую падлогу храма, зробленую з квадратных плітак: зялёных, белых і чырвоных. Пры вывучэнні будаўнічага смецця ён выявіў невялікія квадратныя паліваныя і непаліваныя пліткі (чырвоныя) і кавалкі плітак з рэльефным арнамантам. М.Варонін паведамляе, што інфармацыю пра раскопкі П.Пакрышкіна ён знайшоў у лістках з нататніка даследчыка ў архіве Інстытута гісторыі матэрыяльнай культуры і прыводзіць яго цытату: "30 мая 1904 г. открыт изразцовый пол на 1 арш. ниже нынешнего — крупные квадраты: зелёные, белые и без поливы (красные). Это с зап. стороны с.-в. столба"²³.

У 1935 г. царкву вывучаў І.Ядкоўскі, які сабраў у інтэр'ерах шмат паліваных плітак падлогі XII ст. Таксама ён прасачыў у паўночна-ўсходняй апсідзе фрагмент першапачатковай падлогі XII ст. Рэшткі старажытнай падлогі, зробленай з фігурных плітак, пакрытых зялёнай і жоўтай палівай, былі прасочаны і ў галоўнай апсідзе царквы. Пліткі XII ст. з Каложскай царквы вывучала І.Ганецкая. Гэта былі круглыя пліткі дыяметрам 10,4 см, якія ўстаўляліся ў кальцо знешнім дыяметрам 14,4 см, квадратныя 14x14 см і 26x26 см пліткі, трохкутныя

Рэканструкцыя цэнтральнай часткі падлогі Ніжняй царквы. Аўтар М.Малеўская.

Рэканструкцыя фрагмента маёлікавай падлогі Прачысценскай царквы ў Гродне. Паводле І.Ганецкай.

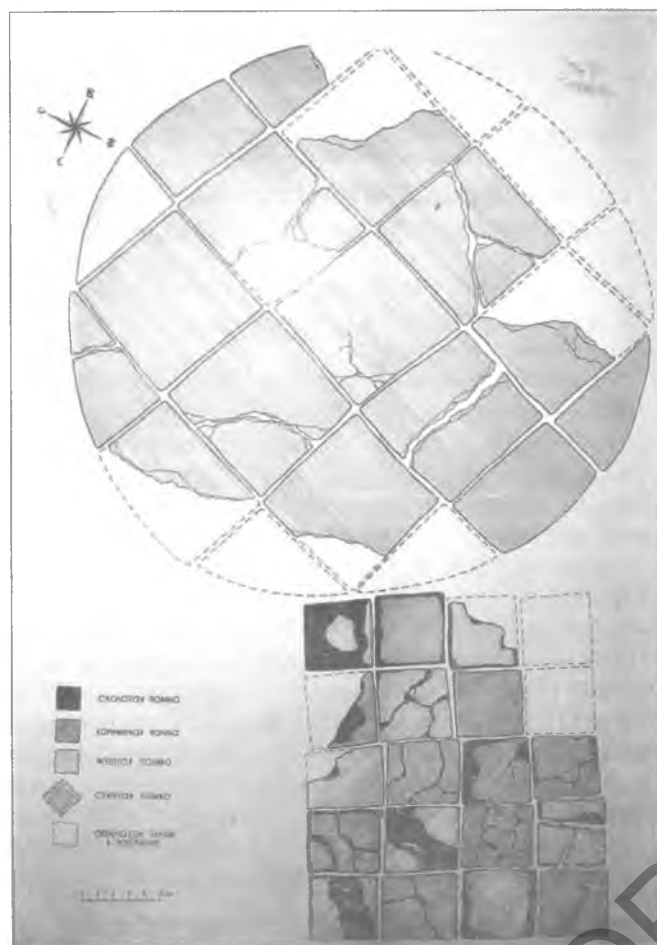
15x15x25 см, 14x14x19 см, 26x26x34 см. Трохкутныя з увагнутым бокам, крыжападобныя цэлыя і такія самыя паліваныя (падоўжаныя і папярочныя), а таксама сегментападобныя. Паводле характару керамічнага матэрыялу даследчыца падзяляе ўсе знойдзеныя пліткі на дзве групы: 1) вырабы са значнымі дамецкамі буйной і сярэдняй жарствы, роўным абпалам → ад чырвонага да малінавага колеру; 2) вырабы з нязначнай колькасцю жарствы і слабым абпалам. Колеры ўсіх плітак трапецападобныя: ад малочна-белага да ярка-жоўтага і ад жаўтавата-зялёнага да цёмна-зялёнага. Ёсць пліткі карычневага колеру²⁴.

Паліваныя керамічныя пліткі ў XII ст. рабілі ў Наваградку. Некількі жоўтых паліваных плітак (4x4 см) ды прамакутных, а таксама кавалкі дзвюх зялёных паліваных плітак таго часу знайшла Ф.Гурэвіч, калі даследавала драўляныя пабудовы Вакольнага горада²⁵. Усе яны зробленыя з чырвонай гліны.

Рэшткі падлогі, выкладзенай паліванымі рознакаляровымі керамічнымі пліткамі, выявіў пры раскопках Барысаглебскай царквы XII ст. у 1965 г. М.Каргер. Паліваныя пліткі для падлогі знайшоў аўтар артыкула ў 1988 г., калі вывучаў падмуркі гэтай царквы (62 кавалкі і 11 цэлых экзэмпляраў). Формы плітак стандартныя: блізкія да квадрата 9x9,5 см; 8,5x9,5 см, квадратныя 12,5x12,5 см і трохкутныя 8,5x8,5x12,5 см (6 штук). Таўшчыня плітак вагаецца ад 1,5 да 2,2 см. Бакі амаль усіх вырабаў скошаныя ўнутр. Тарцы добра апрацаваныя і гладкія. Амаль на ўсіх маюцца рэшткі вапнавай

Фрагмент маёлікавай падлогі Прачысценскай царквы ў Гродне. Раскопкі і фота І.Чарняўскага.

Фрагмент падлогі XII ст. Барысаглебскай царквы ў Навагрудку. Раскопкі М.Каргера.

рошчыны, часам разам з цямянкай. Мяркуючы па слядах пяску, сырыя керамічныя пліткі перад абпальваннем сушылі на пясчанай падсыпцы. Усе пліткі выкананыя са старанна падрыхтаванай гліны без дамешкаў жарсты. Знойдзеныя рэчы пакрытыя палівай жоўтага, зялёнага і карычневага колераў. У 11 выпадках зялёная паліва пакладзеная паверсе жоўтай, у адным — карычневая паверсе зялёнай. Падобны "почырк" быў у полацкіх майстроў, калі першапачаткова клалі цёмную эмаль, а потым — жоўтую²⁶.

Даследчыкі, якія дэтальна вывучалі керамічныя падлогі ў каменных будынках, адзначаюць, што ў большасці выпадкаў пры іх насціле пліткі ўтаплівалі ў пласт густой вапнавай рошчыны, пакладзенай на шчыльны роўны грунт асновы. Каб лепей замацаваць керамічныя пліткі ў рошчыне, бакі шмат якіх былі скошаныя і мелі часам борцік, што выступаў па краі тыльнага боку²⁷.

Даследаванні паказалі, што хімічны склад палівы плітак аднолькавы ў розных гарадах і складаецца са свінцова-крэменязёмнага шкла. Тэхналогія яго вырабы была простая, а счэпленне палівы з керамічнай паверхняй пліткі вельмі трывалае²⁸. Гэтаму спрыяла і тое, што ў XI—XIII стст. насілі мяккія скураныя абутак без абцасаў (яны з'явіліся толькі ў XVI ст.).

Плітка падлогі з рэльефным арнамантам, знойдзеная ў Каложскай царкве П.Пакрышкіным.

На нашу думку, XIII ст. можна датаваць тоўстыя непаліваныя пліткі (19,5x19,5x4,2 см), знойдзеныя П.Пакрышкіным і І.Ядкоўскім у культурным пласце над узроўнем падлогі XII ст. у Каложскай царкве. Іх паверхня пакрытая выступаючым рэльефным крыжападобным арнамантам. Варта адзначыць, што дакладнага аналага такім пліткам мы не ведаем, і на тэрыторыі Беларусі падобныя пліткі, акрамя Каложы, больш нідзе не знойдзеныя. Толькі на тэрыторыі Украіны (у Галічы) выяўлены рэльефныя керамічныя пліткі. Даследчыкі лічаць, што гэта ўплыў раманскага мастацтва²⁹. Паколькі рэльефныя непаліваныя пліткі знойдзеныя ў будаўнічым смецці вышэй за ўзровень першапачатковай падлогі храма XII ст., можна меркаваць, што яны могуць адносіцца да XIII ст. Бліжэйшы аналаг — кафедральны сабор у Вільні, дзе выяўленыя рэшткі падлогі з рознакаляровых маёлікавых плітак з арнамантам на вонкавай паверхні. Іх памеры 17x17 см, 12,2x12,2 см, 11x11 см, а таўшчыня 4—6 см. Літоўскія навукоўцы датуюць іх другой паловай XIII ст.³⁰.

З'яўленне плітак для падлогі з рэльефным арнамантам у Вільні і Горадні можна растлумачыць уплывам раманскай і гатычнай архітэктуры ў XIII ст. на гэты рэгіён. Непаліваныя і паліваныя пліткі з невысокім рэльефным малюнкам уласцівыя для некаторых польскіх помнікаў канца XII — пачатку XIII ст.³¹.

Такім чынам, пасля пашырэння хрысціянства на беларускіх землях у XI—XII стст. тут будуецца драўляныя і каменныя храмы, якія мелі запазычаны з Візантыі новы тып падлогі — зроблены альбо з керамічных паліваных плітак, альбо ў выглядзе мазаікі, складзенай з каляровых кавалачкаў шкла (смальты). Першая такая падлога на нашых землях, зробленая з керамічных плітак на вапнавай рошчыне, аздабляла Полацкую Сафію. У XII ст. керамічныя падлогі з'явіліся не толькі ў каменных храмах, але і ў драўляных цэрквах. У гэтым выпадку керамічныя пліткі выкладваліся на гліняную аснову.

Керамічныя пліткі, аздабленыя рознакаляровай палівай, мелі самую розную геаметрычную форму, і з іх выкладаліся геаметрычныя арнаменты. У першую

чаргу гэта храмы Гродна, Віцебска, Навагрудка і Пінска. Самыя багатыя фундатары не шкадавалі грошай і на падлогі, зробленыя ў выглядзе шкляных мазаік (Полацк і Віцебск). Да XIII ст. можна аднесці падлогу Каложскай царквы, зробленую з плітак, што мелі рэльефны арнамент. А з надыходам гатычнага перыяду ў беларускай архітэктуры керамічныя падлогі ў XIV—XV стст. знікаюць і зноў з'яўляюцца ў эпоху Рэнесансу і барока (XVI—XVIII стст.).

¹ Раппопорт П.А. Строительное производство Древней Руси (X—XIII вв.). Санкт-Петербург, 1994. С. 47.

² Шероцкий К. Софийский собор в Полоцке // Записки отделения русской и славянской археологии императорского Русского археологического общества. Петроград, 1915. Т. 10. Ч. 2. С. 28—29.

³ Раппопорт П.А. Полоцкое зодчество XII в. // Советская археология. Москва, 1980. № 3. С. 149.

⁴ Ганецкая І.У. Маёліка на Беларусі ў XI—XVIII стст. Мінск, 1995. С. 7.

⁵ Раппопорт П.А. Полоцкое зодчество XII в. // Советская археология. 1980. № 3. С. 148—149.

⁶ Штыхов Г.В. Древнеполоцкое каменное зодчество // Белорусские древности: Доклады к конференции по археологии Белоруссии. Минск, 1967. Рис. 5:9.

⁷ Хозераў І. Полацкая архітэктура X—XII стагоддзяў у святле новых даследаванняў // Маладосць. 1991. № 7. С. 146; № 10. С. 153.

⁸ Архіў аддзялення археалогіі Інстытута гісторыі НАН Беларусі. Справа 594: Справаздача В.А. Булкіна за 1978 г. С. 7.

⁹ Кошовий О.П. Будівельна кераміка Украіны. Київ, 1988. С. 56.

¹⁰ Воронин Н.Н., Раппопорт П.А. Зодчество Смоленска XII—XIII вв. Ленинград, 1979. С. 208.

¹¹ Там жа. С. 296.

¹² Колединский Л.В. О церкви св. Михаила в Витебске (конец XI — начало XII века) // Проблемы изучения древнерусского зодчества. Санкт-Петербург, 1996. С. 73.

¹³ Калядзінскі Л. "Витебск — три стены каменные" // Беларускі гістарычны часопіс. 1995. № 2. С. 31.

¹⁴ Равдина Т.В. Поливные керамические плитки из Пинска // Краткие сообщения Ин-та археол. АН СССР. Вып. 96. С. 111.

¹⁵ Алексеев Л.В. Раскопки в Друцке // Археологические

открытия 1965 года. Москва, 1966. С. 169.

¹⁶ Ляўко В.М. Друцкія дзяцінец і вакольны горад // Археалогія Беларусі: энцыклапедыя. У 2 т. Т. 1. Мінск, 2009. С. 318.

¹⁷ Штыхов Г. Города Полоцкой земли (XI—XIII вв.). Москва, 1978. С. 91.

¹⁸ Малевская М.В. К реконструкции майоликового пола Нижней церкви в Гродно // Культура Древней Руси. Москва, 1966. С. 148.

¹⁹ Трусаў А.А., Собаль В.Е., Здановіч Н.І. Стары замак у Гродне XI—XVIII стст.: Гіст.-археал. нарыс. Мінск, 1993. С. 56. Мал. 32: 8—14.

²⁰ Воронин Н.Н. Древнее Гродно. Москва, 1954. С. 123.

²¹ Чарняўскі І.М., Жаровіна Г.П. Нечаканае адкрыццё // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. 1982. № 4. С. 36; Чернявский, И.М. Новый памятник гродненской архитектурной школы XII в. // Древнерусское искусство: Художественная культура X — первой половины XIII в. Москва, 1988. С. 75—76.

²² Трусаў А.А., Чарняўскі І.М. Керамічныя падлогі ў інтэр'ерах помнікаў дойлідства беларускага сярэднявек'я // Помнікі культуры: Новыя адкрыцці [Зб. артыкулаў]. Мінск, 1985. С. 191.

²³ Воронин Н.Н. Древнее Гродно. С. 92.

²⁴ Ганецкая І.У. Маёліка на Беларусі ў XI—XVIII стст. С. 16—17.

²⁵ Туревич Ф.Д. Древний Новогрудок. Ленинград, 1981. С. 81—83.

²⁶ Штыхов Г.В. Древнеполоцкое каменное зодчество. С. 294.

²⁷ Сахарова М.Г. О технике настила майоликовых полов // Краткие сообщения Института археологии АН СССР. 1957. Вып. 68. С. 138.

²⁸ Щапова Ю.Я. Плитчатый пол вновь открытой церкви на Соборной горе в Смоленске // Культура древней Руси. Москва, 1966. С. 303, 305.

²⁹ Пастэрнак Я. Старый Галич. Археалогічна-історычны дослід у 1850—1943 рр. Івано-Франківськ, 1998. С. 206; Раппопорт П.А. Строительное производство Древней Руси IX—XIII вв. Санкт-Петербург, 1994. С. 51.

³⁰ Киткаускас К.К. Комплекс зданий вильнюсского Нижнего замка // Автореф. дис. ... канд. архитектуры. Москва, 1980. С. 7.

³¹ Bochnak A., Pagaczewski Ju. Polskie rzemiosło artystyczne Wieków średnich. Kraków, 1959. S. 46.